

norvég kabát Már kétszer volt kifordítva, és *oszló*ban van.

A szótár célja a szerző bevallása szerint nem egy tudományos mű létrehozása, hanem tulajdonképpen a szórakoztatás és az okulás, az agyművelés volt. Előszavában jegyzi meg, hogy reméli, az olvasó jókat mulat majd a könyvön (ezt a célt elérte), és mire a szótár végére ér, talán le is szokik a közhelyek használatáról. A néhol ironikus hangnemnek köszönhetően hasonló hatást ér el, mint a sikeres vígjátékszerzők: az ember magára ismer és önmagát nevet.

Hernádi Miklós (2001): *Közhelyszótár*. Aranyhal Könyvkiadó, Budapest. Negyedik, bővített kiadás.

Kuttor Eszter
PTE

Két új frazeológiai szótár

2003 a magyar frazeológiai szótáriróladom területén kiemelkedő év volt. A Tinta Könyvkiadó két szólásszótárat is megjelentetett. Ezzel *O. Nagy Gábor* majd negyven évvel ezelőtt megjelent *Magyar szólások és közmondások* című gyűjteményének egyeduralma a magyar nyelvű általános frazeológiai szótárak piacán megszűnt. Az egyéb létező nagyobb szólásszótárak (például *Csefkó Gyula*, *Kertész Manó*, *Margalits Ede* művei) régebbi gyűjtemények reprint kiadásai, amelyek inkább csak a gyűjtők és a történeti kutatók számára jelentősek, a mai magyar nyelv állandósult szókapcsolatai iránt érdeklődőknek nem nyújthatnak aktuális információt. Ezért is bírnak nagy jelentőséggel és számíthatnak nagy érdeklődésre a tavaly megjelent szótárak. Míg *Forgács Tamás*, a magyar és német nyelvű frazeológiával foglalkozó szerző egyedül szerkesztette művét, a *Bárdosi Vilmos*-féle szótár négy ismert nyelvész (*Balázs Géza*, *Balogh Péter*, *Hessky Regina*, *Kiss Gábor*) szerkesztői munkája eredményeképpen, Bárdosi főszerkesztésével született meg. Mindkét szótár megjelenését több éves kutatómunka előzte meg. Bárdosi a hátsó borítón fel is tünteti, hogy a kötet „egyetemi oktatók tízéves gyűjtőmunkája eredményeképpen” készült el.

Mindkét kötetet előszó vezet be, amelyet a szótár felépítésének és használatának a leírása követ, majd a szótárak bevezető részét szakirodalmi bibliográfia zárja. Mindezek elé Bárdosi egy tartalomjegyzéket is illesztett, amely jól szemlélteti az egész könyv felépítését. A bibliográfia mindkét műben először szótárakat, majd válogatott szakirodalmi munkákat tartalmaz. Bárdosi Forgácsnál másfélszer több szótárat, míg Forgács kétszer annyi szakirodalmi munkát sorol fel. Az utóbbi különbség abból adódik, hogy Bárdosi csupán magyar nyelvű szakirodalmat, Forgács pedig nagy számú német nyelvű szakirodalmat is megad.

Az állandósult szókapcsolatok terminológiai elnevezésére az előszóban Bárdosi és Forgács is az utóbbi időben elfogadott frazéma szót használja. Mindkét szótár anyagválogatásában a tágabb értelmű frazéma-fogalom volt az irányadó. Helyeselhető az is, hogy tudományos értelemben nem csupán szólásszótárakról van szó, ugyanis a szólásokon kívül közmondások is helyet kaptak a két gyűjteményben. A szólásokon és a közmondásokon kívül mindkét szótárban található még helyzetmondatok, szállóigék és kollokációk, terpeszkedő kifejezések is. Bárdosi a helyzetmondatok jelentőségét hangsúlyozta azzal, hogy ezt a kifejezést a szótár alcímében is feltüntette a szólások, közmondások szavak mellett. E típus kiemelése mellett szól az is, hogy a szótárban feltűnően nagy arányban (17 százalék) szerepelnek helyzetmondatok, ahogy ez a szótár elején található

statisztikai adatból is kitűnik (XI. o.). A szótárban szereplő frazematípusok számérték és százalékérték szerinti megoszlásának ez a szemléltetése nagy érdeme Bárdosi bevezető részének. Ebből az is kiolvasható, hogy a szótár nagy részben (78 százalék) szólásokat tartalmaz, míg a közmondások csupán a gyűjtemény 5 százalékát teszik ki. Forgács művéről feltételezhető, hogy az előzőhöz hasonló arányok jellemzik. A frazémaanyagot illetően Bárdosi szótára mennyiségileg gazdagabb: több mint 13000 kifejezést tartalmaz. Forgács ugyan ennek mintegy csak a felét, 7500 frazémát vett fel, azonban ezt a két szótár eltérő felépítése első látásra is indokolja: Forgács gyűjteménye egy frazeológiai értelmező szótár „példákkal szemléltetve”, Bárdosié pedig „értelmező és fogalomköri szótár”, amely a frazémáknak nem csak a jelentését adja meg, hanem az egyes fogalomkörhöz tartozó kifejezések célirányos keresését is lehetővé teszi.

A két szótár tehát részben különböző funkciójú gyűjtemény. Annyiban hasonlóak, hogy tartalmazzák a frazémák szótári formáját, esetleges variánsaikkal, vonzataikkal és stílusminősítéseikkel együtt, valamint a kifejezések jelentéseit adják meg. Mivel Bárdosi szótárának a (második) fele egy fogalomköri mutatót és egy szómutatót is tartalmaz, a majd ezer oldalas kötet értelmező szótári része a frazémák említett jelölésén túl csupán azok rövid magyarázatára szorítkozik. Az egyes szócikkek alatti információ Forgács szótárában ennél lényegesen tartalmasabb. Forgács címszóanyagát az is csökkentette, hogy többnyire csak azokat a frazémákat kodifikálta, amelyek szerepelnek a mai nyelvet tükröző, elsősorban sajtónyelvi korpuszában. Amiben Bárdosi itt felülmúlja Forgácsot, az a szótári anyag frazematípusok szerinti jelölése. Az egyes kifejezéseket Bárdosi az értelmező szótári részben tipográfiai segédjelekkel is besorolta a három frazematípus egyikébe. Ennek megfelelően a címszó alatt először a hozzá tartozó szólások, majd a helyzetmondatok, végül a közmondások találhatóak. A helyzetmondatokat és a közmondásokat ezen felül rövidítés is jelöli: HM, KM. Ennek a dupla kiemeléssel is jelölt információnak a feltüntetése a laikus olvasó számára talán kevésbé lényeges, azonban mindenképpen a szótár tudományos igényű szerkesztéséről tanúskodik és a lexikográfusok és értő szótárhasználók igényét is kielégíti.

Szemléltetésképpen megvizsgálva a két szótárban a K betűnél szereplő frazeologizmusokat, Bárdosinál 1175, Forgácsnál 632 szócikket, azaz ennyi értelmező információkkal is ellátott kifejezést találtam. Forgács frazémáinak túlnyomó része megtalálható Bárdosinál is (például „a kákán is csomót keres”; „kapóra jön”; „kenyértörésre viszi a dolgot”), azonban a legtöbb kifejezés más-más változatban szerepel a két szótárban (például „Mégmérttél és könnyűnek találtattál” (Bárdosi) – „(megméretik és) könnyűnek találta-tik” (Forgács); „vmilyen köntösbe [vminek a köntösébe] bújtat” (Bárdosi) – „új köntösbe öltöztet/bújtat” (Forgács), amelyek közül Forgács változatait alátámasztják a feltüntetett példaadatok is. Bárdosi gazdagabb anyagát például az is mutatja, hogy népies frazémákat is felvett („fürge, mint a karika NÉP”; „olyan hülye, mint ide Lacháza NÉP”;

Bárdosi és Forgács szótára öszszességében egymástól függetlenül és egymást kiegészítve is jól használható, mind az átlagos szótárhasználó, mind a szakértő szemmel olvasó nyelvészek, lexicográfusok számára. Röviden összefoglalva: Forgács szótárából több információ megtudható egy-egy állandósult szókapcsolatról, ezáltal olvasmányosabb, Bárdosi szótárában viszont több kifejezés található, nemcsak ábécé szerint, hanem fogalomköri elrendezés szerint is. A használat során valószínűleg inkább a szótáraknak az említettekén túlmutató előnyei, mint azok apróbb hibái fognak feltűnni az olvasónak. Méltó helyük lehet minden, a nyelvet igényesen művelő olvasó könyvespolcán.

„többször [többet] (csinál vmit), mint csöves kukoricán a szem NÉP”). Forgácsé nem tartalmaz ilyen kifejezéseket, ahogy ezt le is írja (IX. o.). Bárdosinál azonban található olyan jelöletlen frazémák, amiket Forgács nem vett fel, pedig ma is használatos kifejezések: „rájön a kangörccs”; „gyáva kukac”; „(Egy) költő veszett el benne”. Más, Bárdosinál kodifikált kifejezések esetében viszont nincs feltétlenül hiányérzete a recenzensnek amiatt, hogy Forgács azokat kihagyta a szótárából, bár tény, hogy humoros voltuk miatt szórakoztatóak: „Kevés (vagy), mint a kvarcórában a ketyegés”; „fenn hordja a krumpliját”; „küllözavara van”. Forgácsnál viszont ritkán található olyan frazéma (korpuszadatokkal), ami Bárdosiból hiányolható, például „keblére borul”; „krisztusi korban van”. Néha az értelmezés is különbözik a két szótárban, például „kapuzás előtt”: ’BIZ. A klimax kora előtt, a nemi kiöregedés előtt’ (Bárdosi) – ’az utolsó pillanatban’ (Forgács). A stílusminősítések jelzése is régi lexikográfiai probléma. Ezt igazolják a két szótár különböző jelölései is. Például Bárdosi régiesnek tünteti fel a „kardélre hány” frazémát, amit Forgács jelöletlenül hagy. Vitatott kérdés az is, hogy mi számít durvának (Forgács), illetve vulgárisnak (Bárdosi). Forgács szerint a következő frazémák nem durva, de szleng kifejezések, mint például a „(Csak) semmi lacafaca!”; „fosik vki, mint a murányi kutya” (szleng); „(fut(kos)/rohangál vki.) mint a töketlen kutya” (szleng); „kiöltözik vki, mint szaros Pista Krisztus nevenapján” (szleng). Az utóbbi kettő frazéma Bárdosinál is szerepel, vulgáris jelöléssel. Forgács szerint „A kutya is oda szarik, ahol nagyobb a rakás” csak „kissé durva”, Bárdosinál vulgáris.

Forgács nagy érdeme a kifejezések példákkal való szemléltetése. A mai használatról tanúskodnak a napilapokból, hetilapokból (főleg Népszabadság, Magyar Hírlap, HVG) származó példák. Ezekben a példákban napjaink aktuális problémái is feltűnnek, például „Clinton és Lewinsky egyaránt eskü alatt tagadta, hogy közöttük szexuális kapcsolat volt” (159. o.); „Claudia Schiffennél is vannak már szebb lányok, ám kutyába se veszik őket, mert a reklámszakma úgy döntött, hogy ő a sztár”. (414. o.)

Bárdosi egy válogatást is ad az olyan „névfelidező szókapcsolatokból”, mint a „Krisztina királynő” (Egerszegi Krisztina, olimpiai bajnok úszónő) vagy „a legnagyobb magyar” (Széchenyi István, gróf, író, politikus). Ez a lista (kétféle csoportosításban: a metaforikus szókapcsolatok, illetve a tulajdonnevek szerint) a két fő szótárrész között található. A szótár második főrészt, a fogalomköri mutatót úgy jellemzi a szerkesztő, hogy az „egy szólásokból kiinduló önálló fogalomköri szinonima- vagy még inkább képzettársító szótár”. (409. o.) Ez a rész megmutatja például az „Értékmérés, értékrend helyreállítása” fogalomkör alá besorolt összes frazémát, például „Nehogy már a befőtt rakja [tegye] el a nagymamát! | Nehogy már a bogó egye meg a madarat! | Nehogy már a cigi szívja az embert!” és további tizenhárom szinonim helyzetmondatot. Kérdés, hogy a szótárhasználó számára kiderül-e az, hogy ezek a kifejezések ez alá a fogalomkör alá kerültek a szótárban. Kérdés továbbá, hogy hogyan jut el az olvasó ide, ha például a „kakukk” vezérszó alatt található „Nehogy már a kakukkból jöjjön ki az óra!” mondathoz keres szinonimákat. Igaz, hogy mindazoknak a frazémáknak a magyarázata az értelmező szótári részben, amelyek ehhez a fogalomkörhöz tartoznak, tartalmazza a fogalomkör elnevezését is: „{indulatos kifakadás, figyelmeztetés az értékrend helyreállítására}”. Az értelmezés és a használat szempontjából praktikusabb megoldásnak tűnik Forgács módszere, aki a frazémákat magyarázó szócikkek végén utalószavakat ad meg, hivatkozással az adott frazémával hasonló jelentésű kifejezésekre. A „befőtt” címszónál található „Nehogy már a befőtt tegye el a nagymamát!” mondattal kezdődő szócikk végén például a következő utalások olvashatók: „Vö. még → fark, → nyúl”. A „fark” címszó alatt ott van a „Nehogy már a fark csóválja a kutyát!”, a „nyúl” alatt pedig a „Nehogy már a nyúl vigye a puskát!”, amelyeknek a magyarázata is szerencsésebb Forgácsnál, mert közérthetőbb, világosabb, mint Bárdosi értelmezése: ’(Nehogy már) az alárendelt, beosztott személy vagy szervezet szabja meg, milyen irányban haladjanak a dolgok; (Nehogy már) a gyen-

gébb pozícióban lévő dönt(sön) az erősebb helyett!'. Forgácsnál tehát nem tizenhat, hanem csak három szinonim kifejezést találunk ebben a jelentésben, azaz szegényesebb a választék, de nagyobb segítségnek tűnik az utalási rendszere és érthetőbbnek a jelentésmagyarázata. Ha Bárdosi értelmező szótári részében a szócikkek végén lennének utalások az adott frazémákhoz kapcsolódó fogalomkörökre, biztosan könnyebben használható lenne a szótár és még inkább láthatóvá válna a kétirányú szótári elrendezés alkalmazásának az előnye. Kétségtelen azonban a Bárdosi-féle fogalomköri elrendezés általános haszna. A frazeológiai produktivásáról ismert „halál” fogalomkör alatt felsorolt nagy számú frazéma például nagy segítséget nyújthat a halállal kapcsolatos választékos kifejezőmód elsajátításában. Ebben a szótárban egymás mellett találhatjuk meg többek között az „átszenderül az örökkévalóságba”, az „elköltözik Ábrahám kebelébe [az örök vadászmezőkre]”, vagy a „nem rabolja ki a nyugdíjintézetet” kifejezéseket. Forgácsnál ezzel szemben harminc helyre kell lapozni, hogy az ezzel kapcsolatos szinonimákat megtaláljuk, mert ennyi utalószó található például a „leteszi a kanalat” frazéma szócikkének végén, például „árnyékvilág”, „kulcs”, „vadászmező”. De legalább célirányosan lapozgathatunk a jól megszerkesztett utalórendszernek köszönhetően. Mindezt megspórolhatjuk természetesen, ha rendelkezésünkre fog állni a szótárak CD-változata is. Az elektronikus változatra már utal Forgács a szótára bevezető részében. (XIII. o.)

Bárdosi és Forgács szótára összességében egymástól függetlenül és egymást kiegészítve is jól használható, mind az átlagos szótárhasználó, mind a szakértő szemmel olvasó nyelvészek, lexikográfusok számára. Röviden összefoglalva: Forgács szótárából több információ megtudható egy-egy állandósult szókapcsolatról, ezáltal olvasmányosabb, Bárdosi szótárában viszont több kifejezés található, nemcsak ábécé szerint, hanem fogalomköri elrendezés szerint is. A használat során valószínűleg inkább a szótáraknak az említettek túlmutató előnyei, mint azok apróbb hibái fognak feltűnni az olvasónak. Méltó helyük lehet minden, a nyelvet igényesen művelő olvasó könyvespolcán.

Bárdosi Vilmos (főszerk.) (2003): *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 Forgács Tamás (2003): *Magyar szólások és közmondások szótára*. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Kispál Tamás
 SZTE

Magyar nyelvhelyességi lexikon

Ahhoz, hogy valami hiteles legyen, egyszersmind szabályosnak is kell lennie. Ez áll a beszédre és az írásra is. Az, hogy valaki hogyan ír, nem csupán a grafológus számára szolgálhat jelentésül az író személyiségével kapcsolatban, hanem egy átlagembernek is. Nem mindegy tehát, hogy milyen hangnemet ütünk meg, ha egy másik személyhez szólunk, és nem mindegy az sem, milyen kifejezéseket használunk, valamint helyesen írunk-e. Valóban: egy durva helyesírási vagy nyelvhelyességi hiba ronthatja hitelességünket, sőt akár végzetes is lehet, ha például egy állásra jelentkezünk. Segítségnyújtóknak a – néha persze félrevezető – nyelvi ellenőrző programok, a helyesírási szabályzat vagy egyes nyelvművelő kézikönyvek.

A nyelv fejlődése és fejlesztése évszázadokon keresztül élő probléma, nyelvi, társadalmi, gazdasági és egyben politikai színezetű kérdés volt, érzelmekkel átfűtött, vitákat ge-